

др Свилен Тутеков
Православни богословски факултет
Велико Трново, Бугарска

Допринос академика Димитрија Богдановића истраживању богословља светог Јована Лествичника

Личност академика и професора Димитрија Богдановића (1930-1986) заузима важно место у развоју српске теолошке мисли XX века.* У својој суштини, његова византолошка истраживања представљају успешан покушај обједињеног тумачења православног духовног предања, у свим његовим димензијама – теолошким, филозофским, књижевно-културолошким. Кључно место у овим истраживањима заузима његов докторски рад „Св. Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности“ (Београд, 1968). О овом капиталном делу могуће је изнети мишљење на два нивоа: (1) оно представља прво целокупно истраживање богословског учења светог Јована Лествичника и утицаја Лествице на византијско-словенску духовну и књижевну традицију и (2) то дело јесте својеврсни темељ за даља истраживања теологије Лествичника, како на Истоку тако и на Западу. Осим поменутог дела проф. Богдановић нам је завештао и свој превод Лествице на савремени српски језик, тиме приближујући данашњег човека књижевном наслеђу и духовној ризници православног светоотачког предања. Ми ћемо овде покушати да укажемо на неколико кључних елемената из дела проф. Богдановића који сведоче о његовом доприносу истраживању теологије светог Јована Синајског и његове чувене Лествице.

1. Пре свега, потребно је истаћи да проф. Богдановић тематизује питања у вези са Лествицом и њеним аутором не само у оквиру традиционалног историјско-текстолошког и лингвистичко-књижевног приступа, већ интегрише ову проблематику у оквиру једног целовитог теолошко-духовног контекста. На овај начин он омогућује да се с једне стране сагледа духовна структура и контекст књижевности Средњег века и да се с друге стране схвати дубока теолошка замисао Лествице као класичног узора византијске православне духовности. Сва питања која се односе на порекло, структуру, стил, језик и садржај Лествице могу се схватити правилно једино у оквиру духовног искуства православног подвижништва, док се питања која се односе на личноћ и живот светог Јована преображавају у ерминевтички кључ за верно теолошко тумачење проблематике представљене у Лествици. Проф. Богдановић се укључује у актуелну дискусију свог времена везану за хронологију живота светог Јована Синајског и на неоспориви начин доказује да се ради о аутору из VII века – становиште којем се даље придружују сви значајни православни истраживачи Лествице (Христо Јанарас, еп. Калист Вер, о. Џон Хрисавгис). По мишљењу

---

* Прилог припремљен за научни скуп „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ (Православни богословски факултет у Београду, 24. и 25. мај 2007), у оквиру пројекта бр. 149037А који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

еп. Калиста Вера, ова чињеница дозвољава да се у учењу св. Јована Лествичника препозна извесна теолошко-аскетска синтеза, у оквиру које је могуће открити пуно заједничких црта са христоцентричном синтезом светог Максима Исповедника, макар оне биле изражене различитим језицима – прва аскетским, друга догматским. У овој перспективи кључне теме Лествице се могу схватити као „зрео“ израз једне духовно-теолошке традиције, у којој аскетска антропологија и етика добијају своју „теоретску“ отолошку, сотириолошку и еклисиолошку аргументацију.

2. Као врло значајан допринос проф. Богдановића може се истаћи дубока анализа органске везе између Лествице и целокупног православног духовно-подвижничког предања. Ово је плод његовог настојања да протумачи теолошко учење светог Јована Лествичника као значајну теолошко-аскетску синтезу из VII века, која остаје непроменљиви критеријум за православне аскетске антропологије и етике. Тиме проф. Богдановић показује да органска веза са целокупним духовним предањем Цркве мора бити темељни елемент у методологији сваког истраживања светоотачке теологије, јер ово је јединствен пут да се разумеју *начини* на које црквени оци постају носиоци и сведоци целокупног Предања Цркве. Ово истраживање омогућава да се посматра историјски развој, континуитет и динамички карактер предања и истовремено да се открије допринос том Предању појединачних светих отаца (који су носиоци, сведоци и изражаваоци Предања), – допринос који извире из њиховог личног духовног искуства.

Проф. Богдановић истражује и излаже органску везу светог Јована Лествичника са предањем кроз два конкретна поступка: (а) проучавањем извора и утицаја традиције на Лествицу и (б) проучавањем места и улоге Лествице у каснијој духовној традицији на Истоку.

(а) Истраживање извора и утицаја на Лествицу омогућава да се схвате начин на који она у себи интегрише појединачне елементе из предања а у наставку и темељна обележја теолошке синтезе њеног аутора. Оно показује да Лествица није неко аутономно „философско“ или „духовно“ дело, него извире из аутентичне традиције светоотачког подвижничког предања и „документује“ аутентично аскетско искуство Цркве, пројављено у животу великог синајског подвижника. Овакав *предањски* приступ омогућава превазилажење извесних једностраних историјско-философских или књижевних приступа, и посебно покушаја неких западних научника да у светом Јовану Лествичнику виде само једног од следбеника духовног учења Евагрија Понтијског (пре свега због сличности у терминологији).

Одговор на ово питање има судбински значај за истраживање аскетске традиције на Истоку, јер уствари духовни систем Евагрија Понтијског „преноси“ (на језику јелинске философије) принципе оригенове космологије и антропологије у теорији и пракси духовног живота. Проф. Богдановић дефинитивно доказује да је учење светог Јована Лествичника утемељено на потпуно другачијим теолошким и антрополошким претпоставкама у односу на Евагрија и да су сличности међу њима на равни терминологије и „плод“ су заједничког аскетског искуства пустиње. Захваљујући свом вишеслојном *предањском* приступу проф. Богдановић је у Лествици сагледао органску теолошку синтезу православног подвижничког предања из IV-VII века – синтезу која с једне стране носи печат духа пустињских отаца и светог Макарија Египатског, а с друге стране слободно користи терминологију Евагрија Понтијског, тако интегришући духовна достигнућа великих подвижника из V и VI века (св. Дијадоха Фотичког, аве Варсануфија и аве Доротеја).

На овај начин проф. Богдановић „документује“ изворе и утицаје на Лествицу, који од ње стварају уникатно дело у оквиру аскетске теологије православног Истока. Ови закључци откривају перспективу за многострана теолошка истраживања Лествице „слободна“ од схематизма традиционалне, модерне и постмодерне схоластике, која отуђује светоотачки етос православне теологије.

(б) Поред „извора“ Лествице проф. Богдановић истражује место и улогу Лествице у развоју византијске духовне традиције, с посебним освртом на светог Симеона Новог Богослова и светог Григорија Паламу, као и њен утицај на књижевну традицију у Византији и средњевековној Србији. Овде се проф. Богдановић не ограничава на хронолошко изнајжење „трагова“ из Лествице у списима светих отаца после VII века, него пре свега тражи претпоставке које стварају континуитет духовног предања и теолошке мисли до у позновизантијско доба. Тако проф. Богдановић показује не само рецепцију Лествице у позновизантијској исихастичкој теологији, него и начин на који је она примљена као духовни критеријум традиције у настојање светог Григорија Паламе да теолошки утемељи духовност исихазма. На овај начин он одређује још једну карактеристику методологије истраживања Лествице: Лествица мора бити тумачена преко теолошких предуслова дуговековне духовне традиције исихазма, наиме као аутентични израз исихазма VII века. Благодарни оваквом приступу појединачне теме аскетске теологије Лествице – освећење тела, тиховање, молитва ума и срца, виђење нетварне светлости, сусрет божанског и човечанског ероса итд. – добијају своје аутентично теолошко тумачење управо у духу исихастичке теологије као критеријума православног подвижничког предања.

3. У свом истраживању проф. Богдановић предочава дубоку теолошку анализу учења светог Јована Лествичника, систематски разматрајући у Лествици амартологију, аретологију као пут ка светости, особености монашког живота и психологију. Његов покушај да протумачи аскетску теологију Лествичника са успехом резултује херменеутичким проучавањем *текста* Лествице и живим осећањем *реализма* духовног искуства аскезе. Због тога у његовом делу морамо сагледати не једноставно „реконструисање“ теолошког учења Лествичниковог, него праву херменеутику аскетског живота, која данас може бити добар темељ и критеријум за плодносна истраживања.

Било би важно подвући да у свом истраживању проф. Богдановић употребљава један синтетички приступ када је реч о појединачним теолошким, антрополошким и аскетским аспектима учења светог Јована; овакав пак приступ поседује основна обележја *неопатристичке теологије*. Наиме, један такав приступ слободан је од схематизма традиционалне схоластичке теологије, одвијајући се у контексту органског јединства теологије и аскетике, догматике и етике, дисциплина које стижу до синтезе у опитно заснованој антропологији аскетског богословља. Ово би могло да буде добар пример и да послужи као подстицај савременим истраживањима светоотачке аскетске теологије која имају за циљ да поново „интегришу“ скоро схизофрено подељене „елементе“ у својој „онтологији“ јединственог догађаја духовног живота у Христу.

У анализи аскетске теологије светог Јована Лествичника проф. Богдановић се концентрише пре свега на амартологију и аретологију, које представљају темељне антрополошке теме у Лествици и аскетској теологији у целини. Он нам помаже да схватимо да је немогуће аскетску антропологију утемељити у неким философско-метафизичким претпоставкама, јер је она искуствена и динамичка антропологија,

у којој се истина о човеку потврђује искуством духовног живота у Христу и Светоме Духу. Због тога тематизовање амартологије и аретологије остаје методолошки исправан начин да се теолошки протумачи динамички егзистенцијални садржај „духовног“ питања о човеку. Несумњиво, проф. Богдановић превазилази традиционалне моралистичке и психолошке приступе, који су иначе доминирали у традиционалној схоластичкој теологији, представљајући дубок духовни (= онтолошко-егзистенцијални) садржај амартологије и аретологије са теолошком проницљивошћу и трезвеношћу. Супротно, одсуство рационалистичких формулација о греху и врлини сведочи о једном *апофатичком* приступу *suī generis*, који омогућује, пре свега, истраживање дубоких теолошких и егзистенцијалних димензија аскетске антропологије, која се пак открива у искуству динамичког узрастања у светости и обожењу.

Код Богдановића теолошка анализа појединачних страсти и врлина није сведена на њихов схематско-феноменолошки опис, него има за циљ да покаже динамичку димензију човековог постојања и дијалектику између *природног* (κατὰ φύσιν) и *противприродног* (παρὰ φύσιν) стања (= начина функционисања) људске природе. Проф. Богдановић јасно показује да Лествичник схвата грех као *тајну* и због тога познање греха претпоставља не толико рационалне категорије него пре свега егзистенцијални доживљај огреховљеног и острашћеног човека у аскетској пракси покајања. У искуству аскетске борбе конституишу страсти једну целовиту *патологију* духовног живота и због тога се оне дефинишу као *болест* која се односи на целовито људско постојање и може се превазићи једино преображавањем људске природе у нетварној божанској благодати. На овај начин кроз теолошко учење Лествичника проф. Богдановић „враћа“ православну теологију искуственом потврђивању истине да грех јесте трагичка егзистенцијална стварност људског постојања и не може се сводити на категорије конвенционалне етике или на јуридикско поимања „кривице“ – концепције које православна теологија понекад прима као „своје“. У том смислу приступ нашег аутора може бити на корист православне теологије да она у аскетској теологији опет види аутентични критеријум православне амартологије и потражи дубоки егзистенцијални садржај греха у контексту православне антропологије и сотириологије.

С друге стране у свом делу проф. Богдановић нам предлаже продубљену теолошку анализу аскетске аретологије као искуствену потврду истине динамичког узрастања човека у подвиг до светости и обожења. У његовој теолошкој анализи могуће је посматрати црте једне „апофатичке“ аретологије, у којој права врлина остаје *тајна*, јер је она по својој природи божанствена и познаје се једино искуством личног дијалошког заједничарења са Богом у Христу. Он успешно показује да је по светом Јовану врлина истовремено *природна* (наравно што се тиче боготворене људске природе) и увек *благодатни дар*; врлина је увек *подвиг* за враћање човека његовом *природном* стању, али она истовремено јесте увек *харизматско* деловање Духа у људском животу. На овај начин проф. Богдановић превазилази све покушаје да се аскетска теологија представи категоријама неког кодификованог система аретологије и кроз учење Лествичника помаже православној теологији да у врлини сагледа најистинитији начин људског постојања, благодатно-искуствено потврђивање истине о човеку на путу ка обожењу. Овакав живот по врлини и *лествица* врлине се не затварају у неку кодификовану нормативну аретологију, него показују егзистенцијални пут човека који се креће по *лествици* савршенства све до целовитог преображаја човека у Христа, садејством божанске

благодати. Ерминевтика духовног живота у искуству православног подвижништва открива благодатни преображај људске природе на њеном путу ка светости и обожењу, тј. опитну потврду динамичке православне антропологије. На овај начин проф. Богдановић отвара пут пред православној теологији да она реинтегрише аретологију у антропологију као једину могућност да се успостави њен онтолошки хоризонт и органска веза са христологијом и еклисиологијом.

Управо у вези са оваквом теолошком анализом проф. Богдановић је успео да покаже истину о *синергизму* као темељној идеји, инкорпорисаној у целокупну структуру и духовни садржај Лествице. На експлицитан начин он представља чињеницу да све антрополошке и аскетско-мистичке теме у Лествици имају као своју темељну теолошко-онтолошку претпоставку *синергију* између људске воље (= енергија) и Божије благодати (нетварна енергија). Принцип синергије прожима све аспекте аскетске теологије Лествичникове и не дозвољава да се у духовном животу уведе неки „елементи“ пелагијанства или монофизитизма. Принцип синергије у основи аскетске праксе онтолошки утемељује целокупно учење Лествице, и ако нам је дозвољено да искажемо ову констатацију проф. Богдановића можемо рећи: да је Лествичник у свом аскетском искуству потврдио стварно *саделање* Бога у подвигу духовног живота, а да је после тога свети отац успео да теолошки аргументује и на један аскетски језик формулише принцип *синергије*. Тако је он дефинисао (можда први пут на експлицитан начин) ову централну идеју православног духовног предања – идеју коју је касније св. Григорије Палама продубио и развио у контексту теологије нетварних енергија. Данас бисмо могли рећи да ова тема има темељан методолошки и опитно-егзистенцијални значај за правилно схватање теолошког учења светог Јована Лествичника и светоотачке аскетске теологије у целини.

Теолошко учење Јована Лествичника проф. Богдановић повезује са основним принципима православног монашког аскетизма и то је потпуно разумљиво с обзиром на конкретни циљ Лествице. Међутим, он се не бави простим описивањем начела монашког живота, већ открива њихов духовни и теолошки смисао и значај у контексту православне антропологије и сотириологије. Он покушава пре свега да духовни смисао православног монаштва види као пут духовног узрастања, просветљења и обожења у есхатолошком смислу, који подвлачи и сам аутор Лествице. Једино монаштво у овом смислу може бити аутентични облик православног аскетизма и искуствено потврђивање истине о човеку и његовом духовном животу као напредовању и узрастању у Духу „у мјеру раста пуноће Христове“ (Еф 4,13), када духовни живот постаје заиста искуство дијалошког заједничарења у љубави. На овај начин аскетско-мистичко искуство Лествице нема неку морално-психолошку или индивидуалистичку димензију, већ у својој суштини представља доживљај и искуство дијалошког и кинонијског (= заједничарског) склопа, представља благодатно искуство које историјски потврђује есхатолошки дар заједничарења и учешћа у „нествореној светлости“ (= нетварним енергијама).

У истраживању Лествице, у својим освртима на њено теолошко учење, проф. Богдановић је остао веран свом предањско-теолошком приступу; он остаје узор и образац за православног научника неопатристичког духа и етоса. Његово капитално дело представља један од првих корака на путу ка одговорном подвигу који треба да препороди савремену теолошку мисао: да *егзистенцијално приступи* протумачи теологију светих отаца Цркве и пренесе њихов етос на животни садржај савременог човека.